

17. Yüzyıl Sonlarında Muhaliif Bir Metin: Muhammed b. Hamza el-Aydinî'nin Bey'ü'l-Îne Risalesi

Süleyman KAYA

Yrd.Doç.Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Özet

Bey'ü'l-îne akdi ya da Osmanlıca ifadeyle muamele-i şer'iyye; Müslüman toplumlarda haram olan faizden sakınmak üzere geliştirilmiş bir hile-i şer'iyye olup bu akde Osmanlı ulemasının, özellikle şeyhülislamların cevaz verdiği görülür. Ancak Muhammed b. Hamza el-Aydinî'nin bey'ü'l-îne risalesinde görüldüğü üzere bazı âlimler bu akde karşı çıkıp mekruh olduğunu savunurlar. Bu yazıda Muhammed b. Hamza el-Aydinî'nin şahsı ve bey'ü'l-îne risalesi tanıtılıp muamele-i şer'iyye anahatlarıyla ortaya konduktan sonra yazma halinde bulunan bu risalenin tercümesine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Hukuku, Muhammed el-Aydinî, Beyü'l-îne, Muamele-i şer'iyye, Hile-i şer'iyye.

MÜELLİF, BEY'Ü'L-İNE RİSALESİNİN ferağ kaydında adını Âlim Muhammed b. Hamza el-Aydinî el-Güzelhisarî olarak vermektedir.¹ Hayatı hakkında yeterli bilgi tespit edilemeyen mü-

¹ Atıf Ef. Ktp. 2840, vr. 58b; Süleymaniye Ktp., Tırnovalı 1231/2, vr. 28b; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar 1269, vr. 282a. Her üç nüshada da aynı ferağ kaydı mevcut olup eserin yazılış tarihi 20 Şaban 1103 (7 Mayıs 1692) olarak verilir. İstinsah kaydı ise sadece Yazma Bağışlar nüshasında vardır; h. 1146 (m. 1733), Halil b. Musa Kocevî.

ellifin birçok risale kaleme almış olması dikkat çekicidir. Bey'ü'l-İne risalesi de dâhil çoğunluğu fıkha dair toplam altmış yedi risalesi² Atif Efendi Kütüphanesi 2840 numaralı mecmuada yer almaktadır.³ Bu risaleleri yazdığı tarihler, ferağ kayıtlarında ifade edildiği üzere 1090/1679 ile 1122/1710 yılları arasındadır.⁴ Buradan hareketle müellifin 17. yüzyıl sonları ile 18. yüzyıl başlarında yaşadığı söylenebilir. Hâlbuki muhtelif biyografi kitaplarında Muhammed b. Hamza el-Aydinî'nin vefat tarihine dair hicrî 1010, 1114, 1204 gibi çok farklı tarihler verilmektedir.⁵ Atif Efendi 2840 numaralı mecmuadaki, ta-

2 Süleymaniye Kütüphanesi ve İSAM'da bilgisayar ortamında yer alan veri tabanında Atif Ef. Ktp. 2840 numaralı mecmuada Muhammed b. Hamza el-Aydinî'ye ait 77 risale kaydı görülür. Hâlbuki bunların bir kısmı mükerrer olup veri tabanında sadece 53 risalenin ismi yer alır, 14 risale ise yer almaz.

Müellifin birçok risalesini bir araya getiren mecmualar bulunduğu gibi farklı müelliflere ait risalelerle birlikte birkaç risalesine yer veren mecmualar da vardır. Mesela İzmir Milli Ktp. 1886 numaralı mecmua 65 risalesini, 1719 numaralı mecmua 56 risalesini, Antalya Akseki İlçe Halk Ktp. 15 numaralı mecmua 50 risalesini, Kayseri Raşid Ef. Ktp. 1178 numaralı mecmua 39 risalesini, Burdur İl Halk Ktp. 740 numaralı mecmua 23 risalesini içerir (bu bilgiler kütüphane kataloglarına binaen verilmiştir).

3 Bu mecmuanın zahriyesinde Rumeli Kazaskeri Mustafa Efendi'nin, bu risalelerin makbuliyetine dair yazısı vardır.

4 Süleymaniye Kütüphanesi ve İSAM'da bilgisayar ortamında yer alan veri tabanında 'ty.' kısaltmasıyla risalelerin yazıldığı tarihlerin belli olmadığı bilgisi yer alsa da 36 risalenin ferağ kaydında müellif ay ve yıl olarak tarih verir. Bu 36 risalenin yazıldığı hicri tarihler şöyledir; 1090, 1 eser; 1095, 1 eser; 1096, 1 eser; 1099, 1 eser; 1103, 3 eser; 1104, 1 eser; 1105, 3 eser; 1106, 2 eser; 1107, 2 eser; 1108, 1 eser; 1109, 4 eser; 1110, 3 eser; 1111, 1 eser; 1112, 2 eser; 1113, 2 eser; 1114, 4 eser; 1117, 1 eser; 1118, 1 eser; 1121, 1 eser; 1122, 1 eser.

5 Bursalı Mehmet Tahir iki ayrı eserinde Hacı Emirzade Muhammed b. Hamza el-Aydinî'nin vefat tarihini h. 1204 (m. 1790) olarak verir (Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Meral Yaymevi, İstanbul ts., c. 1, s. 262; Bursalı Mehmed Tahir, *Aydın Vilayetine Mensub Meşâyih, Ulema, Şuâra, Müverrihin ve Etibbanın Terâcim-i Ahvali*, Akademi Kitabevi, İzmir 1994, s. 36, 37). Bu bilgiyi mezar taşına binaen verdiği ifade eden Bursalı, Hacı Emirzade diye tanınan bir başka şahıstan bahsetmiş olabilir. Ancak müellifin eserleri olarak verdiği liste, önemli ölçüde h. 1090-1122 yılları arasında Muhammed b. Hamza el-Aydinî tarafından yazılan risalelerden oluşur. Şeyhülislam Arif Hikmet Bey de herhangi bir tarih vermeksizin Hacı Emirzade Muhammed Âlim b. Mustafa (veya Ahmed) el-Güzelhisarî isimli bir âlimden bahseder (*Mecmuatü't-terâcim*, yazma, yy., h. 1317, Millet Ktp. Ali Emiri Trh. 788, s. 64). Akifzade el-Amasî ise Hacı Emirzade Muhammed el- ❖

rih itibariyle en son risalenin⁶ 1 Rebiü'l-evvel 1122/30 Mayıs 1710 tarihinde yazılmış olmasından hareketle bu tarihte hayatta olduğu söylenebilir. Aynı mecmuada tarih itibariyle ilk risalenin⁷ Ramazan 1090/Ekim 1679 tarihinde yazılmış olmasından hareketle de vefat tarihinin 1122/1710'a yakın olduğu tahmini yapılabilir.

Recep Cici, bazı risalelerinde talebelerinden bahsetmiş olmasından hareketle Muhammed b. Hamza el-Aydî'nin müderrislik yaptığını beyan eder. Ayrıca kaynak belirtmeksizin Aydın müftülüğü yaptığını ifade eder.⁸ Bursalı Mehmed Tahir hicrî 1204'te vefat eden Hacı Emirzade Muhammed b. Hamza el-Aydî'nin Aydın müftülüğü yaptığını kaydeder ki, başka bir âlimden bahsetmiş olması muhtemeldir.⁹ Müellifin, bunun dışında hangi görevlerde bulunduğu dair bilgi tespit edilemedi.

Güzelhisarî'nin vefat tarihini h. 1202 (m. 1787) olarak verir (Akifzade Abdurrahim Amasyalı, *Kitabu'l-mecmû' fi'l-meşhûdi ve'l-mesmû'*, çev. Hikmet Özdemir, Türkiye İlmî, İctimai Hizmetler Vakfı, İstanbul 1998, s. 338). Kehhâle ise üç ayrı Muhammed b. Hamza'dan bahseder; Hacı Emirzade el-Aydî olan şahsın h. 1204'te (m. 1790) vefat ettiğini söyler. Diğer iki şahıstan birinin h. 1010'da (m. 1601) vefat ettiğini, diğerinin ise risalelerinden birisini h. 1112 (m. 1700)'de yazmış olmasına binaen bu tarihte hayatta olduğunu söyler (Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin terâcimu musannifi'l-kütübi'l-Arabiyyeti*, Mektebetü'l-Müsenna, Beyrut 1957, c. 9, s. 270-271). Halbuki her iki şahıs için verilen eser adları listesinin de h. 1090-1122 yılları arasında Muhammed b. Hamza el-Aydî tarafından yazılan risalelerden oluştuğu görülür. Bağdatlı İsmail Paşa da bir eserinde Muhammed b. Hamza el-Aydî'nin h. 1010 (m. 1601)'da vefat ettiğini ifade ederken (*Hediyyetü'l-arifin esmaü'l-müellifin ve asâru'l-müellifin*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1990, c. 2, s. 265) diğer eserinde bir risalesini h. 1116'da (m. 1704) yazdığını beyan eder (*İzahu'l-meknûn fi'z-zeyli alâ Keşfi'z-zunûn*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971, c. 2, s. 216). Brockelmann ise Muhammed b. Hamza el-Aydî'nin vefat tarihini h. 1114 (m. 1702) olarak verir (*GAL, Supplementband*, Brill, Leiden 1938, c. 2, s. 648). Muhammed b. Hamza el-Aydî'nin 97 eserinin ismine yer veren Rıza Karabulut, en son h. 1121'de (m. 1709) eser yazdığı tespitine binaen bu tarihten sonra vefat ettiğini ifade eder (A. Rıza Karabulut, A. Turan Karabulut, *Dünya Kütüphanelerinde Mevcut İslam Kültür Tarihi ile İlgili Eserler Ansiklopedisi*, Akabe Kitabevi, Kayseri ts., c. 4, s. 2718).

6 *Risaletü me'l-İman ve me'l-İslam*, vr. 114b-116b.

7 *Risaletü ta'rifi't-talâk*, vr. 45b-46a.

8 Cici, Recep, *Bir Osmanlı Fakihî Âlim Muhammed b. Hamza'nın Fıkıh Risaleleri*, Emin Yayınları, Bursa 2006, s. 19.

9 Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c. 1, s. 262; *Aydın Vilayetine Mensub Meşâyih, Ulema, Şuâra, Müverrihîn ve Etubbanın Terâcim-i Ahvali*, s. 36, 37.

Muhammed b. Hamza el-Aydî'nin, bu yazının sonunda Türkçe tercümesi verilecek olan Arapça risalesinin konusu, isminden anlaşıldığı üzere bey-i îne akdidir. Kısaca karz (borç) alırken ya da zimmette sabit bir borcun vadesini uzatırken haram olan faizden kurtulmak için, tahakkuk edecek fazlalığın satım akdinden kaynaklanmış olmasını sağlamak üzere yapılan hile-i şer'iyeye "bey-i îne" denildiği söylenebilir.

Arapça kaleme alınan eserlerde bey-i îne olarak isimlendirilen bu akit için Osmanlıca metinlerde muamele-i şer'iyeye tabiri kullanılır. Osmanlı döneminde isim değişikliğine paralel olarak diğer birçok akitte olduğu gibi bu akitte de zamanın ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde bazı değişiklikler ve yeni düzenlemeler yapıldığı görülmektedir.¹⁰ Ancak Osmanlı döneminde Arapça kaleme alınan eserlerde bey-i îne kavramı kullanılmaya devam etmektedir ki Muhammed b. Hamza el-Aydî de bu risalesinde "bey-i îne" kavramını kullanır.

Bey-i îne/muamele-i şer'iyenin yapılış şekillerinden biri şöyledir: Borç almak isteyen şahıs bir malını borç veren şahsa 100 kuruşa satar. Mal ve bedel teslim edildikten sonra satıcı aynı malı 115 kuruşa bir yıl vadeyle satın alır. Böylece borç almak isteyen şahıs 100 kuruş almış ve bir yıl sonra ödemek üzere 115 kuruş borçlanmış olur.¹¹ Yaygın olarak kullanılan bir diğer şekil şöyledir: Bir yıl sonra geri almak üzere 100 kuruş borç veren şahıs ayrıca bir malını yine bir yıl vadeyle 10 kuruşa borç alana satar. Borç alan bu malı üçüncü bir şahsa hibe eder, o da borç verene hibe eder. Böylece sattığı mal kendisine dönen alacaklı, 100 kuruş borç verdiği halde bir yıl sonrası için 110 kuruş alacaklı olur.¹²

10 18. yüzyılda muamele-i şer'iyeye dair uygulama ve düzenlemeler için bkz. Süleyman Kaya, *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nazari ve Tatbiki Olarak Karz İşlemleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007, s. 14-79.

11 Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziyye*, Darü't-Tibaati'l-Âmire, İstanbul 1266, s. 274; Kadızâde Muhammed Ârif b. Muhammed Erzurumî, *Bahru'l-fetâvâ*, müst. Ahmed b. Muhammed, yazma, Erzurum h. 1168 (Süleymaniye, Hamidiye 605), vr. 165b; Abdurrahman Efendi b. Hacı Mustafa Erzurumî, *Sefinetü'l-fetâvâ* (h. 1216), müst. Ali b. Ahmed el-Ofî el-Paçanî, yazma, İstanbul h. 1254 (İstanbul Müftülüğü Ktp. 169), vr. 110b; Sunullah b. Ali, *Mecmûa-i Mesâil-i Fıkhiyye* (h. 1127), yy., yazma, ts. (Süleymaniye, Aşir Ef. 403), vr. 201b.

12 Debbağzâde Nûman Efendi, *Fetâvâ'n-Nümâniyye*, yazma, İstanbul h. 1215 (Süleymaniye, Esad Ef. 1080), vr. 90b; Hasan b. Ali Kayserî, *Semhatü'l-ibrâr fi Beyâni Gumûzi'l-esrâr*, yazma, İstanbul h. 1227 (İstanbul Müftülüğü Ktp. 384), vr. 278a; İstanbul Müftülüğü Şer'iyeye Sicilleri Arşivi, Kısmet-i Askeriye Mahkemesi 626, vr. 2b-21b.

İslam dininin faizi kesin olarak yasakladığı bilinmektedir ve bu yasağı çığneyenlere dair çok ağır tehditlerin yer aldığı âyet ve hadisler vardır. İslam'a bağlı kalmayı kendilerine şiar edinmiş Osmanlı devlet adamlarının, özellikle de ilmiye sınıfının faizi açık ve kesin ifadelerle yasakladıkları görülmektedir. Gerek şer'iyce sicilleri ve ahkâm defterlerinde yer alan belgelerde gerekse fetvalarda faiz olarak herhangi bir şey alınamayacağına dair birçok ifade yer almaktadır.¹³

Toplum hayatında borçlanma ihtiyacı hem şahıslar hem de kurumlar için bazen zorunluluk haline gelebilmektedir. İslam'ın insanların kredi ihtiyacını karşılamaya yönelik olarak önerip teşvik ettiği çözümlerin başında karz-ı hasen¹⁴ gelmektedir. Ancak karz-ı hasen, kredi ihtiyacını her zaman tam ve zamanında karşılayabilmektedir. Hukuk kurallarının insanların ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kaldığı, insanlar için bir sıkıntı, bir zorluk söz konusu olduğu durumlarda zamanla bazı hukukî çözümlere başvurulduğu ve bu çözümlerin ulema tarafından hukuka uygun olarak düzenlenip onaylandığı müşahede edilmektedir. Karz-ı hasenin kredi ihtiyacını karşılamadığı durumlarda da Müslümanların, ilk dönemlerden itibaren doğrudan haram olan faiz yasağını çığnemek yerine “bey-i îne”, “bey' bi'l-vefâ” gibi “hile-i şer'iyeye”lere (hukukî çözümlere) başvurmayı tercih ettikleri görülmektedir.

Bazı Osmanlı kaynaklarında bey-i îne/muamele-i şer'iyenin hükmü konusunda farklı rivayetlere yer verilir. Bu konuda fıkıh âlimlerinin ihtilaf ettiği; mekruh, tahrimen mekruh ve caiz görenlerin olduğu ifade edilir.¹⁵ Osmanlı dönemi tatbikatı incelendi-

13 “Zeyd Amr'a yüz dirhem olmak üzere bin akçe karz verip adedince alırken vezin itibariyle aldığı bir dirhem ziyade gelse ol ziyade Zeyd'e helal olur mu? Cevap: Olmaz”, Menteşzâde Abdurrahim Ef., *Fetâvâ-yı Abdurrahim*, Darü't-Tibaati'l-Ma'mure, İstanbul h. 1243, c. 2, s. 83. “Zeyd Amr zimmetinde olan şu kadar hakkı için Amr'ın üzerine muamele-i şer'iyeye ile ilzâm-i ribh etmeden Amr'dan nesne almağa kadir olur mu? Cevap: Olmaz”, Benderî, Kasım, *el-Vakıatü'l-kebiratü'l-Giridiyye*, yazma, İstanbul h. 1198 (İstanbul Müftülüğü Ktp. 162), vr. 146b; ayrıca bkz. Osman b. Mehmed Tosyevî, *Fevâidü'l-fetâva'l-Osmaniyye*, yazma, yy., ts. (İstanbul Müftülüğü Ktp. 310), vr. 129b; Erzurumî, *Bahru'l-fetâvâ*, vr. 166a; Erzurumî, *Sefînetü'l-fetâvâ*, vr. 110a; İstanbul Müftülüğü Şer'iyeye Sicilleri Arşivi, Rumeli Kazaskerliği Mahkemesi 311, 21a-2; Rumeli Kazaskerliği Mahkemesi 312, 58b-3; 89a-1; Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İstanbul Ahkâm Defterleri, 7/1132, 12/353, 761.

14 Faizsiz olarak verilen borç.

15 Tarikatçı Emir Şeyh Mustafa b. Abdullah Efendi, *Tebyînü'l-merâm*, müst. Seyyid Mehmed b. Ahmed, yazma, yy., h. 1166 (Süleymaniye, H. Hayri – H. Abdullah Ef. 186), vr. 74a.

ğinde özellikle şeyhülislamların bu akdin cevazı yönünde fetva verdikleri¹⁶ ve gerek Divân-i Hümayun'da gerekse mahkemelerde verilen hükümlerin bu istikamette olduğu görülür.¹⁷ 18. yüzyılda reayadan askerî zümreye, esnaftan tüccara, vakıflardan sarraflara, Müslümanlardan zimmîlere kadar her kurum ve şahsın muamele-i şer'iyeye yaparak borç alıp verebildiği müşahede edilmektedir.¹⁸

Buna mukabil bu akdi mekruh gören İmam Muhammed'in görüşünü tercih edenler, ya da en azından ihtiyatı elden bırakmaması salık verenler de vardır.¹⁹ İşte Muhammed b. Hamza el-Aydinî bu risalesinde açık ve kesin ifadelerle muamele-i şer'iyeye karşı çıkıp tahrimen mekruh olduğunu savunmaktadır.

Konuyu önce rivayet açısından ele alan Aydinî, öncelikle bey-î inenin mekruh olduğu kanaatinde olan âlimlerin eserlerinden ilgili bölümleri aktarır, sonra konuyu dirayet açısından ele alır ve mu-

-
- 16 Dürrîzâde es-Seyyid Mehmed Ârif Efendi, *Netîcetü'l-fetâvâ*, ter. Seyyid Hafız Mehmed el-Gedusî, Matbaa-i Âmire, İstanbul h. 1265, s. 269; Abdurrahim Ef., *Fetâvâ-yı Abdurrahim*, c. 2, s. 82; Şerifzâde Ataullah Mehmed Efendi, *Revâiyihü'z-zekiyye fi Fihrisi'l-fetâva't-Türkiyye*, yazma, yy., ts. (İstanbul Ü. Merkez, T3244), s. 233; Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziyye*, s. 271, 274, 275; Atâullah Mehmed Ef., *Mecmûa-i Atâiyye*, müst. Ali b. Yahya, yazma, İstanbul h. 1140 (Süleymaniye, Esad Ef. 920), vr. 161b, 163b; Nûman Ef., *Fetâva'n-Nûmâniyye*, vr. 90b; Kayserî, *Semhatü'l-eb-râr*, vr. 278a; Tosyevî, *Fevâidü'l-fetâva'l-Osmaniyye*, vr. 130a.
- 17 İstanbul Müftülüğü Şer'iyeye Sicilleri Arşivi, İstanbul Mahkemesi 41, 65a-1; İstanbul Mahkemesi 42, 32a-1; İstanbul Mahkemesi 47, 51b-1; İstanbul Mahkemesi 49, 13b-1; Rumeli Kazaskerliği Mahkemesi 311, 19b-3; Rumeli Kazaskerliği Mahkemesi 312, 72a-1.; Kısmet-i Askeriye Mahkemesi 626, 1b-20b; Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet İktisat, 569; Cevdet Adliye 487; İstanbul Ahkâm Defterleri, 8/590, 13/611.
- 18 İstanbul Mahkemesi 42, 17a-1, 52a-2; İstanbul Mahkemesi 47, 29a-1; Rumeli Kazaskerliği Mahkemesi 312, 19a-1, 37b-3; Rumeli Kazaskerliği Mahkemesi 329, 63b-1; İstanbul Ahkâm Defterleri, 3/1085, 5/707, 6/191, 8/559.
- 19 Hamza Efendinin 18. yüzyılın hemen öncesinde (Süleymaniye, Esad Efendi 700 nolu nüshada eseri 1087/1676'da tamamladığını ifade eder) yazdığı *Bey ve Şira Risalesi'* ne 18. yüzyılın ilk yarısında şerh yazan Sultan Mehmed Camii dersiâmi Tarikatçı Emir Mustafa nihai kanaatini, "Bu konuda birçok görüş vardır ama evla olan sükût etmektir", şeklinde beyan eder (Tarikatçı Emir, *Tebyînü'l-merâm*, vr. 75b, 76a). Yine Hamza Efendi'nin aynı risalesine şerh yazan Beyşehir müftüsü Mahmud Seydişehirî ise kanaatini şöyle açıklar; "Bu muamele; mal biriktirmek, servet yığmak için yapılırsa, mekruhtur diyenin görüşü tercih olunur. Yetim ve vakıf mallarında olduğu gibi iktiza hasebiyle yapılırsa caiz diyenin görüşü tercih olunur" (Mahmud Seydişehirî, *Şerh-i Bey ve Şira*, yazma, yy., h. 1157, M. Ü. İlah. Fak. Ktp. yazmalar 129, vr. 137a).

amele-i şer'iyeyi caiz gören Ebu Yusuf ile mekruh gören İmam Muhammed'in delillerini sıralayıp İmam Muhammed'in delillerinin güvenilirliğini ortaya koyar. Daha sonra Bezzâzî'nin, muamele-i şer'iyenin nasıl yapılacağına dair verdiği örneğe yer veren müellif; "menfaat elde edilen her karz faizdir", "faiz yetmiş iki kapıdır, bunların en alt mertebesi kişinin annesiyle zina etmesi gibidir", "Rasûlullah (s.a.s.) selef ve beyden nehyetmiştir" hadislerini delil göstererek bu muamelenin caiz olamayacağını savunur. Müellif son olarak da Ebu Yusuf'un delillerini, bazı usul kaideleri çerçevesinde çürütmeye çalışır ve hile-i şer'iyeye dair bilgi verip şer'î hile ile mekruh görülen hilenin ayrılması gerektiği üzerinde durur.

Aşağıda bu risalenin tercümesi yer almaktadır. Tercümede Atıf Efendi Ktp. 2840 numarada yer alan nüsha esas alınmakla birlikte Süleymaniye Ktp. Tırnovalı 1231 ve Yazma Bağışlar 1269 numaralarda bulunan nüshalarla da karşılaştırılmıştır. Atıf Efendi nüshasının; sadece müellifin risalelerinden oluşan mecmuada yer alması, bu risalelerin hiçbirinde istinsah kaydı bulunmaması ve Mustafa Atıf Efendi'nin vakfiye kaydının altındaki mühürdeki tarihin 1153/1740 olması hasebiyle müellife en yakın nüsha olduğu düşünülebilir.

Tercümede mümkün mertebe metne bağlı kalınmış, sadece metinde geçen bazı kavram, şahıs ve eserler ile hadislerin kaynakları hakkında dipnotta açıklamalar yapılmıştır.

Risale fî Bey'î'l-Îne

Allah'a hamd, ve O'nun seçkin kullarına selam olsun.

Müctehid imamlar bey-i îne konusunda ihtilaf etmişlerdir. İmam Malik ve Ahmed b. Hanbel'e (r.a.) göre bu akit batıl olup mülkiyet ifade etmez ve alınan fazlalık faizdir. Dolayısıyla bu fazlalığı alanın iade etmesi, verenin de geri alması gerekir. İmam Muhammed ve İmam Şafî (r.a.) kerahetle birlikte sahih olduğunu, Ebu Yusuf ise mutlak olarak sahih olduğunu söylemişlerdir. Acizane kanaatim, kerahet bulunduğu yönündedir.

Rivayet açısından konu şöyledir: *Hidâye*,²⁰ *Kâfi*,²¹ *Zeylaî*²² ve gördüğümüz *Hidâye* şerhlerinin çoğunda herhangi bir ihtilaf zik-

20 Hanefî fakih Burhaneddin el-Merğînanî'nin (ö. 593/1197) eseri.

21 Hanefî fakih Hakîmu's-Şehîd'in (ö. 334/945) eseri.

22 Hanefî fakih Fahreddin ez-Zeylaî'nin (ö. 743/1343) *Tebyînu'l-hakâik* isimli eseri kastediliyor.

redilmeksizin ittifakla bu akitte kerahet olduğu mutlak olarak zikredilir. Herhangi bir ihtilaftan bahsedilerek bu görüşe itiraz serdedilmez. Doğrunun ortaya çıkmasını önemseydiğimiz için akdin hususiyetlerini dikkate alarak konunun uzamasına aldırmaksızın ilgili eserlerde geçen metinleri nakledeceğiz.

Hidâye'de şöyle denir: "Bey-i îne karz-ı hasenden uzaklaşıp zemmedilen cimriliğe yönelmeyi içerdiği için mekruhtur." *Kâfi*'de de şöyle denir: "Bey-i îne karz-ı hasenden uzaklaşma anlamına geldiği için mekruhtur. 'Bey-i îneden sakının, çünkü o lanetlenmiştir, faiz yiyenlerin icadıdır'²³ denilmiştir. Rasûlullah (s.a.s.), 'İne ile alışveriş yapıp öküzün kuyruğuna takıldığınız zaman zelil olursunuz ve düşmanlarınız size galip gelir'²⁴ buyurmuşlardır."

Zeylaî konuyla ilgili şu ifadeler yer verir: "Bey-i îne, karz-ı hasenden uzaklaşıp nefsin arzularına uyma anlamına geldiği için mekruhtur. Bu, faiz yiyenlerin uydurduğu, şer'an zemmedilmiş bir akit. Rasûlullah (s.a.s.) 'İne ile alışveriş yapıp öküzün kuyruğuna takıldığınızda zelil olursunuz ve düşmanlarınız size galip gelir' buyurmuşlardır."

Nihâye'de²⁵ de şu ifadeler yer verilir: "Bu, faiz yiyicilerin icad ettiği zemmedilmiş bir akit. Bey-i îneyi bizzat Rasûlullah (s.a.s.) zemmetmiştir; 'İne ile alışveriş yapıp öküzün kuyruğuna takıldığınızda zelil olursunuz ve düşmanlarınız size galip gelir' buyurmuşlardır. 'İneden sakın çünkü o lanetlenmiştir', denilir. Başımıza gelen bela ve musibetler ve bunlardan ötürü çektiğimiz sıkıntılar bu hadisi doğrular niteliktedir. Zira bugün insanlar bey-i îne akdini icra ediyor ve lanete dâcâr oluyorlar. Bazıları da ziraata yönelip cihadı terk ettiklerinden büyük musibetlere maruz kalıyorlar. Ey Rabbimiz, biz kendimize zulmettik, şayet sen bizi affetmezsen, bize rahmet etmezsen muhakkak ki biz hüsrana uğrayanlardan oluruz. Rabbimiz, bizden azabı kaldır, şüphesiz biz sana iman edenlerdeniz."

23 Hamza Efendi *Bey ve Şira* risalesinin ilgi bölümünü bu sözle bitirir. Bu risaleye şerh yazan Tarikatçı Emir Mustafa, bu sözün *Hidâye* sahibi, *Kâfi* sahibi, Zeylaî ve Ekmeleddin gibi Hanefî fakihler tarafından zikredildiğine dair not düşer; bkz. *Tebyinü'l-meram*, vr. 75b.

24 Hanefî fıkıh kitaplarında yer alan bu rivayet aynı lafızlarla hadis kitaplarında tespit edilemedi. Hadis kitaplarında aşağıda yer verilen benzer iki rivayet tespit edildi.

25 Hanefî fakih Siğnakî'nin (ö. 711/1311) *Hidâye* üzerine yazdığı şerh.

İmam Merğînanî²⁶ *Fevâid* isimli eserinde şöyle der: “Bey-i İne'nin zamanın sair alışverişlerine nispetle sahih alışverişler arasında görüldüğü, içinde yaşadığımız şu dönemde insanlar normalden daha fazla belaya dâcâr oluyorlar. Muhammed b. Seleme'nin²⁷ Belh'te tüccarlara ‘Hadiste geçen İne sizin bazı alışverişlerinizden daha hayırlıdır’ dediği nakledilir.”

*Kifâye*²⁸ isimli eserde şöyle denir: “Bey-i İne mekruhtur ve zemmedilmiştir, onu faiz yiyenler icad etmişlerdir. Bey-i İneyi Rasûlullah (s.a.s.) şu sözleriyle zemmetmiştir; ‘İne ile alışveriş yapıp öküzün kuyruğuna takıldığınız zaman zelil olursunuz ve düşmanlarınız size galip gelir.’ ‘İneden sakının çünkü o lanetlenmiştir’ denilir.”

*Gâyetü'l-beyân*²⁹ isimli eserde şu ifadeler yer alır: “Bey-i İne muvazaa yoluyla faiz elde etme ve mendub olan karz-ı hasenden kaçma anlamına geldiği için mekruhtur. Rasûlullah'ın (s.a.s.) şu hadisi de kerahete delalet eder; ‘İne ile alışveriş yapıp öküzün kuyruğuna takıldığınız zaman zelil olursunuz ve düşmanlarınız size galip gelir.’ Muhammed b. Seleme el-Belhî'nin tüccara; ‘Hadiste geçen İne sizin bazı alışverişlerinizden daha hayırlıdır’ dediği rivayet edilir.”

Şeyh Ekmeleddin³⁰ de şöyle der: “Bey-i İne faiz yiyicilerin icad ettiği zemmedilmiş bir akittir. Rasûlullah (s.a.s.) bu akdi şu sözleriyle zemmetmiştir; ‘İne ile alışveriş yapıp öküzün kuyruğuna takıldığınız zaman zelil olursunuz ve düşmanlarınız size galip gelir.’ ‘İneden sakın çünkü o lanetlenmiştir’ denilir.”

Şeyh Kemaleddin İbnü'l-Hümmam³¹ da şu ifadelere yer verir: “Bey-i İne Hz. Peygamber'in şu hadisine binaen mekruhtur: ‘İne ile alışveriş yapıp öküzün kuyruğuna takıldığınız zaman zelil olursunuz ve düşmanlarınız size galip gelir.’ Hadiste geçen öküzün kuyruğuna takılmaktan maksat, ziraat için toprağı sürmekle meşgul olup cihadı terk etmektir ki bu durumda nefis zamanla korkaklığa alışır. Ebu Yusuf konuyla ilgili kanaatini şöyle ifade eder:

27 Hanefî fakih (ö. 278 veya 279/891-892).

28 Hanefî fakih Cemaleddin el-Kurlanî'nin (ö. 767/1366) *Hidâye* üzerine yazdığı şerh.

29 Hanefî fakih Emir Katib el-İkkânî'nin (ö. 758/1357) *Hidâye* üzerine yazdığı şerh.

30 *Hidâye* üzerine *el-İnâye* isimli şerhi yazan Hanefî fakih (ö. 786/1384).

31 *Hidâye* üzerine *Fethu'l-kadir* isimli şerhi yazan Hanefî fakih (ö. 861/1457).

‘Bey-i îne mekruh değildir. Zira sahabeden birçok kimse bu akdi yapmış ve övmüşler, faiz kabul etmemişlerdir. Bir kimse bir kağıt parçasını bine satsa bile caiz olur, mekruh olmaz.’ İmam Muhammed ise görüşünü şöyle ifade eder: ‘Bey-i îne kalbimde dağlar gibidir. Bu, faiz yiyicilerin icad ettiği zemmedilmiş bir akittir. Bizatihi Rasûlullah (s.a.s.) bu akdi şu hadisle zemmetmiştir: ‘İne ile alışveriş yapıp öküzün kuyruğuna takıldığınızda zelil olursunuz ve düşmanlarınız size galip gelir.’ Yani tarla sürmeyi cihada tercih ederseniz bu duruma düşersiniz. Bir başka rivayette de ‘Aranızdaki şerli kimseler üzerinize musallat edilir, içinizden hayırlı kimseler dua eder ama duaları kabul olmaz’ ifadesi yer alır.’

‘İneden sakın çünkü o lanetlenmiştir’, denilir. Bey-i înenen daha kötü olan alışverişler de zemmedilmiştir. Nitekim Belh uleması, mesela Muhammed b. Seleme tüccara ‘hadiste geçen îne sizin yaptığınız alışverişlerden daha hayırlıdır’ der. Bu söz gerçekten doğrudur. Bal, zeytinyağı, tahin gibi ölçü ile kapalı kap içerisinde satılan birçok malın, darası yerine geçmek üzere belli bir miktar azaltılmak suretiyle satımı yaygınlaşmıştır. Hâlbuki bu durumda bey’ fasid olur. Şüphe yok ki fasid bey’ haram olan gasb hükmündedir. Dolayısıyla keraheti ihtilafli olan bey-i înenen daha kötüdür.”

Dirayet açısından konu şöyledir: Önce tarafların delillerini ortaya koymak gerekir. Daha önce geçtiği üzere Ebu Yusuf’un delilleri şunlardır: Sahabenin birçoğunun bu akdi yapmış olmaları, övmeleri, faiz olarak görmemeleri ve bey-i înenin bir benzerinin Rasûlullah’dan (s.a.s.) rivayet edilmiş olması.

İmam Muhammed’in delilleri: Ebu Davud’un İbn Ömer’den (r.a.) rivayet ettiği hadis; Nebî (s.a.s.) şöyle buyurmuşlardır: “İne alışverişi yapıp, öküzün kuyruğuna takıldığınız ve ziraate dalıp cihadı terk ettiğiniz zaman Allah (c.c.) başınıza belalar musallat eder ve dininize dönünceye kadar belaları kaldırmaz.”³² Diğer delil Ahmed ve Taberanî ile Beyhakî’nin *Şu’abu’l-îmân*’da İbn Cerîr’in tefsirinde, Ebu Nuaym’ın *Hilyetü’l-evliyâ*’da rivayet ettikleri şu hadistir: İbn Ömer dedi ki; Rasûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdular; “İnsanlar dinar ve dirhem konusunda çok cimri olur, îne akdi yapar, öküzün kuyruğuna takılıp Allah yolunda cihadı terk ederlerse Allah onları zillete düşürür ve dinlerine dönünceye kadar bu zilleti kaldırmaz.”³³

32 Ebu Davud, İcare 54.

33 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 84.

Metbûlî *Câmiu's-sağîr* şerhinde³⁴ şöyle der: “Suyûtî (r.a.) birinci hadisin hasen³⁵ olduğunu, ikincisinin zayıf olduğunu belirtir. Bu durumda ikinci hadisin zayıflığı birinci hadisle ortadan kalkar ve o hadis de hasen li-gayrihi olur. Yine ikinci hadis birinci hadisle kuvvet kazanır ve metni sahih li gayrihi olur. Bu, hadis ilminin inceliklerindedir.”

Her iki hadis de yukarıda geçen, meşayihin zikrettiği rivayetlerle kuvvet kazanır. İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybanî bu hadisi mürsel olarak rivayet eder. Daha önce geçtiği üzere İmam Kemaleddin b. Hümâm bu rivayeti *Hidâye* şerhinde zikreder. Zaten fıkıh ve hadis âlimleri arasında hasen hadisi hüccet olarak kabul etme hususunda ihtilaf yoktur. Hele bir de diğer rivayetlerle desteklenerek sahih hadis mertebesine çıkarsa evleviyetle hüccet kabul edilir.

İbn Ömer ve Enes'in (r.a.) Rasûlullah'dan (s.a.s.) rivayet ettikleri hadise göre bey-i îne yapan kimse; mendup olan karz-ı hasenden kaçıp hile yoluyla faiz almaya yönelmiş ve helak edicilerden sayılan, zemmedilmiş nefsinin ihtiraslarına tâbi olarak bu akit neticesinde faiz almayı hedeflemiş olur. Taberanî³⁶ *Evsat* isimli eserinde bu hadise yer verir ve şöyle der: “Lisanla yapılan anlaşma bu sakıncaları ortadan kaldırmaz, zira insanın içinde olana aykırı söze itibar edilmez.”

İmam Hafızuddin el-Bezzâzî³⁷ *Fetâvâ*'sında şöyle der: “Bir kimse diğer bir kimseden ribh³⁸ ile karz ister, müstakriz (borç alan) mukrize (borç veren) bir malını ona satar ve malı mukrize teslim eder. Sonra mukrize aynı malı müstakrize on ikiye satar. Bu alışveriş caizdir. Şayet bu durumu önceden aralarında şart koşmuşlarsa ihtiyatlı olan; müstakriz, ‘Aramızdaki her şart ve muameleyi terk ettik’ dedikten sonra satım işlemi yapmalıdır.” Sonradan söylenen bu ifade, sadakanın on kat ecri varken seksen kat ecri olan (zira karz her zaman ihtiyacı olan kimseye verilir, hâlbuki sadaka bazen böyle olmayabilir) karz-ı hasenden yüz çevirme anla-

34 Şâfiî muhaddis Celaledin es-Suyûtî'nin *Câmiu's-sağîr*'ne Ahmed el-Metbûlî (ö. 911/1505) tarafından yazılan *el-İstidrâkû'n-nâdir ale'l-Câmi'i's-sağîr* isimli şerh.

35 Sahih hadisin şartlarını taşımakla beraber ravinin zabtı sahih hadise nispetle daha az olan hadis.

36 Muhaddis (ö. 360/971).

37 Hanefî fakih (ö. 827/1424).

38 Muamele-i şer'iyeye işlemlle alınan fazlalık.

mına geldiğinden, sözkonusu olan keraheti gidermek için bir fayda sağlamaz. Çünkü vaka ve niyete muhalif olan söze itibar edilmez. Nitekim sefer meselesinde hâle muhalif olan niyete itibar edilmemiştir. Bazı âlimlerimiz, müşterek olmadığı takdirde gaye ve maksatların itibara alınacağını ifade eder. Hatta *Muhtasar-ı Takvîm*'de gayenin muhassıs³⁹ olabileceği yazılır.

Bu akitte karzdan menfaat elde edilmiş olur. Hâlbuki Haris, Ali'den (r.a.) Rasûlullah'ın (s.a.s.) şöyle buyurduğunu rivayet etti: "Menfaat sağlayan her karz faizdir."⁴⁰ Her ne kadar zayıf kabul edilse de bu hadisi Suyûtî *Câmiu's-sağîr*'de rivayet eder. Bu hadis taşıdığı şartlar zayıf olsa bile kabul görmüştür. Ayrıca sahabe hakkındaki şu rivayetle desteklenmiştir: İbn Ebî Şeybe, Ata'dan şöyle rivayet etti: "Onlar menfaat sağlayan her karzı kerih görürlerdi."⁴¹ Bundan dolayı mezhebimizde bu hadisle amel edilir. Mesela meşhur olan görüşe göre süftece⁴² mekruh görülür. Yine borç ilişkisinden önce aralarında âdeten hediyeleşme yoksa alacaklının borçludan hediye kabul etmesi ya da hediyeleşme varsa normalin üzerinde hediye kabul etmesi İbnü'l-Hümâm'ın *Hidâye* şerhinde zikrettiği üzere mekruh kabul edilir.

İslam dininde ticaret yapılırken faizden, menfaat elde edilen karz ile rehinden faydalanma gibi faize benzeyen şeylerden ve faiz konusunda yapılan hilelerden sakınılır. Çünkü faizin en aşağı mertebesi kişinin annesiyle zina etmesi gibidir. Taberanî, Berra'dan Rasûlullah'ın (s.a.s.) şöyle buyurduğunu rivayet eder: "Faiz yetmiş iki kapıdır. Bunların en alt mertebesi kişinin annesiyle zina etmesi gibidir."⁴³

Şüphesiz faizde kişinin en azından kardeşinin malına el uzatması sözkonusudur. Taberanî'nin *Kebîr* isimli eserinde Hakim b. Hüzzam'dan rivayet ettiğine göre, "Rasûlullah (s.a.s.) selef ve bey'den nehyetmiştir."⁴⁴ Münâvî *Câmiu's-sağîr* şerhinde⁴⁵ bu ha-

39 Umumi olan bir sözü, kapsamına giren fertlerden bazılarına hasretmeye tahsis, bunun deliline de muhassıs denir.

40 Suyûtî, *Câmiu's-sağîr*, II, 94; Beyhakî, *Sünenü'l-kübra*, V, 350.

41 İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, V, 80.

42 Bir kimsenin yol riskinden veya taşıma külfetinden kurtulmak amacıyla malını bulunduğu yerdeki bir kimseye verip gideceği yerdeki o kimsenin vekilinden alması.

43 Beyhakî, *Şu'abu'l-îmân*, XI, 499.

44 Muvatta, Büyü' 69; Nesâî, Büyü' 71.

45 Celaleddin es-Suyûtî'nin (ö. 911/1505) *Câmiu's-sağîr*'ine Şafiî hadis âlimi Münâvî (ö. 1031/1622) tarafından yazılan *Feyzü'l-kadir şerhu'l-Câmiu's-sağîr* isimli şerh.

disin isnadının hasen olduğunu söyler. Bir diğer rivayette ifade “bey ve selef helal değildir”⁴⁶ şeklindedir. Zeynü'l-Arab,⁴⁷ İmam Ahmed'in şöyle dediğini rivayet eder: “Hadiste zikredilen şey, bir kimseye karz verip sonra bir malı ona yüksek fiyatla satmaktır, selef karz demektir.” el-Kâdî ve diğer âlimler *Mesâbih*⁴⁸ şerhinde şöyle derler: “Bu akit haramdır. Çünkü alacaklı, borçluya karz vermesi sayesinde bir malını ona yüksek fiyatla satar. Menfaat elde edilen her karz ise haramdır. Şüphesiz bu kimseler icat ettikleri bu alışverişle faiz yiyicilere benzerler. Ebu Davud, İbn Ömer'den (r.a.), Taberanî *Evsat*'ında Huzeyfe'den (r.a.) Rasûlullah'ın (s.a.s.) şöyle buyurduğunu rivayet ederler: ‘Kim bir kavme benzerse o onlardandır.’⁴⁹”

Buraya kadar söylediklerimiz sabit olduktan sonra Ebu Yusuf'un “Sahabenin birçoğu bunu yapmış, hatta övmüşlerdir ve faiz olarak kabul etmemişlerdir” sözüne cevabımız şöyle olur: Bu sözün sabit olduğu varsayılabilir; Allame İbnü'l-Kayyim *İğâse*⁵⁰ isimli eserinde İbn Abbas'tan (r.a.) bu görüşün hilafını, yani sahabenin bu akdi faiz kabul ettiklerini rivayet eder. Usul ilminde herkes tarafından kabul edilen bir kaide vardır; *aralarında ihtilaf olan konuda sahabe taklid edilmez*. Bu kaide kabul edildiğine göre; onların sözü İbn Abbas'ın sözüne aykırıdır, deriz. Üstelik hıbrü'l-ümme lakabıyla anılan, müfessirlerin imamı, fakih ve muhaddis dört Abdullah'tan biri olan İbn Abbas'ın sözü onlarınkine tercih edilir. Zira bize göre usulde *tercih, delilin çokluğuna değil kuvvetine göredir*. Ayrıca onların sahabeye dair rivayetleri mevcuttur.⁵¹ *Mevkuf, merfu*⁵² olan rivayete denk değildir. Yine usulden bilindiği üzere *bir şeyin haram olduğunu gösteren delil, muhaddis olduğunu gösteren delile tercih edilir*.

Ebu Yusuf'un bey-i İnenin bir benzerinin Rasûlullah'tan rivayet edildiğine dair sözüne gelince; bazı âlimlerimize göre bu sözle kastedilen *Buhârî*'de geçen şu hadistir: Ebu Hureyre (r.a.) şöyle rivayet etmiştir: “Rasûlullah (s.a.s.) Hayber için birini görevlen-

46 Nesâî, Büyü' 60.

47 Ali b. Abdullah el-Mısrî (ö. 751/1350'den sonra).

48 Ferra el-Begavî'nin (ö. 516/1122) *Mesâbihu's-sünne* isimli eseri.

49 Ebu Davud, Libas 4; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 50.

50 Hanbelî fakih İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye'nin (ö. 751/1350) *İğâsetü'l-lehfân min mesâyidi'ş-şeytan* isimli eseri.

51 Sahabeye nisbet edilen rivayet.

52 Bizzat Hz. Peygamber'e nisbet edilen rivayet.

dirdi. O, Rasûlullah'a güzel hurma getirdi. Rasûlullah, 'Bütün Hayber hurmaları böyle mi?' diye sordu. 'Hayır ey Allah'ın Rasûlü biz bunun bir sâ'ını iki sâ' veya iki sâ'ını üç sâ' hurma vererek alıyoruz' diye cevap verdi. Bunun üzerine şöyle buyurdular; 'Böyle yapma, önce elindeki sat, aldığın parayla iyi hurma satın al.'⁵³ Açık-tır ki Ebu Yusuf bey-i îneyi bu hadisteki alışverişe kıyas etmiştir. Fakat bunun kıyas ma'al-fârik⁵⁴ olduğu görülür. Zira Kemaleddin İbnü'l-Hümâm'ın *Hidâye* şerhinde açıkladığı üzere bize göre faizin haram kılınmasının faydası insanların mallarının zayi olmaksızın korunmasıdır. Bu özellik aslında (hadiste bahsedilen alışverişte) bulunduğu halde fer'de (bey-i îne) yoktur. Âlimlerimizin çoğu Ebu Yusuf'un, hilenin genel olarak mekruh olmadığına dair görüşünü terk etmiş, şer'î hile ile mekruh görülen hileyi ayırmış ve sıhhatini kabul ettikleri hilede kerahet olmadığını belirtmişlerdir. Buna göre hükmün faydası, yapılan hilede mevcut değilse hile mekruh olur, mevcutsa mekruh olmaz.

Bezzâzî *Fetâvâ*'sında şöyle der: "Bir kimse, miktar olarak fazla gümüşle az gümüş ve beraberinde bazı eşya satın alırsa bu eşya bir avuç toprak veya taş gibi kıymeti olmayan bir şeyse, faiz sözkonusu olacağından alışveriş caiz olmaz. Şayet eşyanın değeri, gümüşte fazlalık olan kısma denkse veya insanların aldanabileceği ölçüde mesela bir tane ceviz veya bozuk para gibi az bir miktar noksansa kerahet sözkonusu olmaksızın akit caiz olur. Aksi takdirde kerahetle caiz olur." Yani faydanın olmaması durumunda hüküm kerahetlidir. Faydanın bulunması halinde ise kerahet ortadan kalkar.

Hidâye müellifi ve diğer bazı âlimler şöyle der: "Cariyenin hamile olup olmadığının anlaşılması için yeni efendinin bir süre beklemesi şartının düşürülmesi için yapılan hilede, ilk efendinin temizlik anında ona yaklaşmadığı biliniyorsa Ebu Yusuf'un görüşü alınır. Yaklaşmışsa İmam Muhammed'in görüşü alınır." Bu konuda hikmet, nesebin karışmasını engellemek için cariyenin hamile olup olmadığının bilinmesi olduğundan ikinci durumda yapılan hile hakkında kerahete hükmedilmiştir. Zira hamile olup olmadığı bilinmemektedir. Hamile olmadığı bilinince yani birinci durumda ise hilede kerahetin bulunmadığına hükmedilmiştir.

Sadrüşşerîâ⁵⁵ şöyle der: "Zekat vermemek için yapılan hile son derece çirkindir. Zira bu hilede; cimriliği tercih etme, Allah'ın zen-

53 Buhârî, Büyü' 89; Müslim, Müsâkât 95; Nesâî, Büyü' 41.

54 Asıl ile fer' arasında illet benzerliği bulunmaksızın yapılan kıyas.

55 Hanefî fakih (ö. 747/1347).

ginlerin malından fakirler için takdir ettiği rızkı kesme, altın gümüş yığıp Allah yolunda harcamayanlar zümresine dâhil olma sözkonusudur.” Zekatın vacip olmasının faidesini ortadan kaldırdığından (ki zekat sayesinde cimrilik ortadan kalkar, fakirlerin ihtiyaçları giderilir, Allah yolunda harcamayıp mal yığınlar zümresine dâhil olma söz konusu olmaz) bu hilenin son derece çirkin ve kötü olduğuna hükmedildi.

Sadrüşşerîa'nın konuyla ilgili bir diğer ifadesi şöyledir: “Şufa hakkı komşunun zarara uğramasını engellemek için konuldu. Müşteri komşuların zarar göreceği bir kimseyken şufa hakkı sahibi iyi bir kimseyse bu hakkın hile ile düşürülmesi helal olmaz. Şayet müşteri, komşuların fayda göreceği iyi bir kimseyken şufa hakkı sahibi komşularını sevmeyen, onları inciten bir kimseyse şufa hakkını düşürmek için hile yapmak helal olur.”

Zeynüddin İbn Nüceym⁵⁶ de *Eşbâh*'ta şu ifadeye yer verir: “Bunların hepsi yani hile yoluyla haramdan sakınma, hilenin caiz ve helal olması, taraflardan birinin bu yolla zarara uğramasına bağlıdır.”

Şayet bey-i ine ile Ebu Hureyre'nin rivayet ettiği Hayber hurmalarıyla ilgili hadis arasında benzerlik bulunduğu, fark olmadığı kabul edilirse fakih bir sahabenin (Abdullah b. Ömer) rivayet ettiği sahih hadise muhalefet edilmiş olur. Usul ilminde Abâdile⁵⁷ gibi *fakih olan sahabenin rivayeti kabul edilir ve kıyasa tercih edilir* kaidesi vardır. Birden fazla kıyasa aykırı olsa bile sonuç değişmez. Yine usulde *kıyas, nas karşısında batıldır* kaidesi benimsenmiştir. Allah en iyi bilen ve en iyi hüküm koyandır.

Açıktır ki bey-i inenin mekruh olduğunu söyleyenlere göre bu konudaki kerahet tahrîmendir. Zira bu görüşe delil olarak ileri sürdükleri hadiste yer alan tehdit ve sakındırma tahrîme delalet eder. Yine bey-i ineye karşı çıkarken kullandıkları kesin ve şiddetli ifadeler de onların bu akdi tahrîmen mekruh gördüklerini gösterir.

Zamanımızda şuna şahit oluyoruz; ine alışverişi yapanların çoğu Cumartesi günü hususunda aşırıya gidenler gibi aşırıya gidip acele eder ve zillet, nüfus azlığı, fakirlik ve bozgunlara müptela olurlar. Yine müzmin hastalıklara dâcâr olur ve hiçbir zaman sıhate kavuşamazlar. Hastalara kurtuluş dileyen olmaz, ölülerin tekfininde acele edilmez ki rahata kavuşsunlar. Onların yerine ev-

56 Hanefî fakih (ö. 970/1562).

57 Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Mesud, Abdullah b. Abbas.

latları geçer, onlar yaşamlarını sürdürürler, ama yaptıkları binalar kısa sürede ıssızlaşır. Artık duvarlar, çökmüş tavanların üzerine yıkılmıştır. Nice kullanılmaz hale gelmiş kuyular ve ıssız kalmış ulu saraylar vardır.⁵⁸

Nefislerimizin şerrinden, amellerimizdeki kötülüklerden Allah'a sığınır, Emîn olan Nebî yüzü suyu hürmetine O'ndan dünya ve âhirette afv ve afiyet dileriz. Salât ve selam Rasûlullah'ın, onun aile ve ashabının üzerine olsun.

Bu eserin temize çekilmesi Rabbine muhtaç olan Âlim Muhammed b. Hamza el-Aydinî el-Güzelhisarî (Allah onları affetsin) tarafından hicrî 1103 senesi Şaban ayının yirmisinde Salı günü⁵⁹ tamamlandı. Selam ve esenliğin en mükemmeli Rasûlullah'ın üzerine olsun. Bu risaleyi tamamlamaya muvaffak kılan Allah'a hamd olsun.

Abstract

A Dissident Text at the End of 17th Century: Muhammad bin Hamza Al-Aydinî's Treatise of Bay' al-Îna

Bay' al-Îne contract, or "mu'âmala-i şer'iyye" in Ottoman Turkish expression, is some form of a "hîla-i şer'iyye" that was developed to avoid interest which is forbidden in Muslim communities, and it was observed that the Ottoman ulama especially Shayk Al-Islams have allowed this contract. But as seen in the case of the Treatise of Bay' al-Îne by Muhammad bin Hamza al-Aydinî, some of the ulama have criticized this contract and argued that it was condemned (*makrûh*). In this article, the personality of Muhammad bin Hamza al-Aydinî and his work on mu'âmala-i şer'iyye bey' al-Îne contract have been introduced, and a translation of the non-published treatise was presented.

Key Words: Ottoman Legal System, Muhammed bin Hamza al-Aydinî, Bay' al-Îne, Mu'âmala-i şer'iyye, Hîla-i şer'iyye.

58 Hac suresi 45. âyete telmih yapılmış.

59 7 Mayıs 1692.